

Prikazi knjiga
Book reviews
Rezensionen

Ljiljana Šarić
Sveučilište u Oslu

James Paul Gee. 2011. *How to Do Discourse Analysis: A Toolkit*. Routledge: New York, London. 206 stranica.

James Paul Gee autor je mnogih radova iz analize diskursa. Među vrlo utjecajnim je njegova knjiga *An Introduction to Discourse Analysis* (3 izd., 2011). Recenzenti njegove najnovije knjige, koja je predmet ovoga osvrtu, na koricama navode kako je u pitanju jedna od najpristupačnijih i najrazumljivijih knjiga o analizi diskursa na tržištu. Ističu njezinu primjenjivost kao udžbenika u sveučilišnoj nastavi iz analize diskursa, kao i korisnost istraživačima na ovom polju. Pristupačnost je ove knjige njezina nedvojbeno kvaliteta: ona je rezultat strukture knjige, stila kojem je pisana i autorove nedvojbene meritornosti - ne smijemo zaboraviti da ovo posljednje nerijetko rezultira hermetičnim analizama kojima ova zasigurno ne pripada.

Analiza diskursa multidisciplinarno je polje koje je dokumentirano u gotovo nepreglednom broju analiza. Analizom diskursa uspješno se, među ostalima, bave lingvisti, sociolozi, antropolozi, politolozi, etnolozi i povjesničari. To polje, vrlo uopćeno rečeno, spaja proučavanje usmenih i pisanih jezičnih ostvaraja s njihovim kontekstom, odnosno kontekstima. Analiza diskursa ne usredotočuje se na jednu dimenziju jezika, primjerice na leksik ili sintaksu, samu po sebi. Ona proučava jezik u upotrebi, pri čemu je, kako to Gee ističe u uvodu, naglasak ne samo na dimenziji iskazivanja, već je on obavezno i na činjenju: to činjenje može, primjerice, biti potpisivanje mirovnih sporazuma, sklapanje brakova, stvaranje institucionalnih veza, huškačka ratna propaganda, razvrgavanje brakova, te uništavanje institucionalnih veza.

Knjiga koja želi predstaviti temelje analize diskursa može se ili koncentrirati na različite teorijske pristupe koje će prikazati i ilustrirati, ili se može relativno

detaljno usredotočiti na jedan teorijski okvir, pokazati koje mogućnosti analize on pruža, te time stvoriti podlogu na kojoj će se moći pristupiti drugim teorijama. Taj je pristup odabrao autor ove knjige. Njegov teorijski pristup vrlo je lingvistički: on analizu diskursa vidi čvrsto povezanom s gramatikom, ali je u toj analizi značenje uvijek i nužno činjenica društva, kulture i politike. Dakle, Gee pristupa značenju šire negoli to čini *mainstream* lingvistika.

Većina knjiga koje se bave analizom diskursa u smislu pregleda teorijskih pristupa i metoda bile one na uvodnim ili zahtjevnijim razinama, ne kažu čitateljima kako se zapravo provodi analiza diskursa: što se od analitičara očekuje, odakle da počne i kako da nastavi kada nešto zapne. To je ono na što se autor koncentrirao u ovoj knjizi, i što je razlikuje od pristupa u Gee (2011) gdje se nude objašnjenja i primjeri, ali se čitateljima ne daju konkretni zadaci, niti upute kako provesti određene analitičke korake.

Autor kroz sva poglavlja upotrebljava empirijski materijal s kojim se on sam bavi, a u vezi je s različitim socijalnim, institucijskim i edukacijskim kontekstima. Često kao primjere za analizu navodi transkripte dijaloga i monologa. Autor je svjestan da je materijal specifičan, i da čak i mnogim čitateljima u SAD-u može izgledati strano. Međutim, i to mu je jedan od ciljeva: da čitatelji dopune taj materijal svojim vlastitim materijalom, vezanim uz kulture i područja gdje stvari različito funkcioniraju.

Knjiga je podijeljena u četiri dijela, a svaki od tih dijelova u više manjih tematskih cjelina. Gotovo svaka podcjelina završava kratkim popisom najrelevantnije literature. Svaki dio knjige sadrži objasnidbeni dio, te praktični dio namijenjen poticanju čitatelja na rješavanje zadataka i pronalaženje odgovora na pitanja. Također, kroz sve dijelove knjige provlače se gramatički ekskursi (*grammar interludes*), uvod, formulacija i razrada *oruđa* za analizu diskursa, te upute o tome kako ta oruđa primijeniti. Oruđa proizlaze iz prethodnih objasnidbenih dijelova teksta, a definicija im je grafički istaknuta u okvirima: formulirani su kao savjeti i upute analitičarima o tome koja su pitanja i problemi relevantni u analizi diskursa. U knjizi je predstavljeno ukupno 27 takvih oruđa. U svakom poglavlju pojavljuje ih se po nekoliko, a sistematizirana su u posebnom popisu u dodatku knjizi (Dodatak II, str. 195-201).

Prvi je dio knjige *Language and Context* posvećen sljedećim tematskim podcjelinama: usvajanje jezika (u kojoj se kratko dotiču problemi standardnih jezika, jezičnih varijeteta, jezika u pismu i govoru), kontekst i znanje o kulturi, te problem okvira. U te podcjeline uklopljena su i tri ekskursa o gramatici: deiksa, subjekti i predikati, te intonacija. Predstavljeno je i šest oruđa: *deiksa, popunjavanje, postranjenje, subjekt, intonacija, te problem okvira*.

Kako funkcioniraju različite komponente u knjizi, može pokazati primjer oruđa *popunjavanje* i *problem okvira*. Oruđe je popunjavanja uvedeno nakon objasnidbenih napomena o jeziku, kontekstu i deiksi. Formulirano je ovako: „U svakoj komunikaciji treba se pitati: Na temelju onoga što je rečeno i konteksta u kojem je to rečeno, što se čini da treba dodati da bi se postigla jasnoća? Što nije otvoreno izrečeno, ali se podrazumijeva kao da je znano ili kao da se može zaključiti? Koja su znanja, pretpostavke i zaključci potrebni slušateljima da bi im neki komunikacijski čin bio jasan i razumljiv, te primljen u skladu s govornikovom namjerom?“ (str. 12).

U nastavku se objašnjava kako raditi s tim oruđem, te se navodi primjer – transkript dijela monologa jedne nastavnice, sudionice sastanka na kojem je uz nju i nekoliko drugih nastavnika srednjih škola, predstavnik istraživačkog instituta i jedna sveučilišna profesorica. Nakon toga slijedi niz konkretnih pitanja (dio 1.4, str. 16-17): primjerice, zbog čega su određene riječi u monologu istaknute, zbog čega govornica (Karen) u svom monologu rabi citate, a ne parafrazira, te koja specifična znanja o kontekstu nedostaju da bi se razumjele Karenine nakane i njezini stavovi. Kasnije se u ovom poglavlju ističe da pitanja nemaju sigurnih odgovora upravo stoga što je analiza diskursa empirijski pothvat u kojem je svaki početni odgovor na pitanje zapravo hipoteza za koju se u kasnijem postupku traže dokazi. U određenoj se fazi količina dokaza čini dovoljnom za tvrdnju da je hipoteza potvrđena. Gee (str. 29) poučava nečemu doista važnom: da je svaka empirijska analiza subjekt preispitivanju. Kada netko pobije zaključak do kojeg je neka analiza došla, svi sudionici u kontekstu nešto nauče – i autor analize i autor protuanalize, a polje je istraživanja kroz to napredovalo.

Ono što Gee imenuje „problem okvira“ u ovome poglavlju, povezano je s pitanjem koliko je kontekstualnih čimbenika zapravo relevantno za ono što je određen sudionik u nekom komunikacijskom činu iskazao. Kako znamo da nećemo saznati više podataka koji će nas navesti da posumnjamo u ono što smo prethodno zaključili o stavovima sudionika komunikacije? Opet na primjeru konteksta spomenutog sastanka, Gee se osvrće na službena i neslužbena pravila ponašanja u školama. Nakon novih podataka o kontekstu sastanka kojem pripada prije analizirani monolog, čitatelj je upućen na povratak pitanjima u dijelu 1.4.

Oruđe *problem okvira* savjetuje da se, nakon provedene analize diskursa, kada su se popunili svi kontekstualni čimbenici relevantni za analizirani materijal, provjeri može li se pronaći išta dodatno, a relevantno u kontekstu u kojem se materijal pojavio, i mijenja li to kojim slučajem analizu. Savjetuje se da se znanje o kontekstu mora produbiti što je više moguće kako bi se vidjelo jesu li se neki kontekstualni čimbenici nepravredno zanemarili. Kako rabiti ovo oruđe u

praksi, pokazuje se na primjeru odlomka iz knjige harvardskog biologa Rogera Lewontina.

Drugi dio knjige, *Saying, Doing and Designing*, uvodi šest novih oruđa u nekoliko podcjelina. Te podcjeline su govorni činovi, stvaranje značenja i gramatičke kategorije, te uvjetovanost različitih slika o svijetu različitošću jezičnih struktura. Gramatički ekskursi u ovom poglavlju posvećeni su leksiku: kako leksik obilježava različite jezične stilove, zatim strukturi engleskih jednostavnih i složenih rečenica, topik i temi, te onomu što autor imenuje *stanza*. S tim su temama povezana oruđa: *djelovanje, a ne samo govorenje; leksik; zašto ovako, a ne onako; integracija; topik i tema; stanza*.

Ovo se poglavlje uvodi pitanjem je li jezik doista samo sredstvo komunikacije, te, ako jest i kada on to jest, je li on doista najefikasnije sredstvo. U tom je kontekstu važno pitati se što govornici zapravo čine, odnosno pokušavaju učiniti kada u različitim situacijama komuniciraju. Na to se usredotočuje prvo oruđe, *djelovanje a ne samo govorenje*. Tradicionalni pogled na jezik pretpostavlja situaciju u kojoj govornik prenosi koncepte i ideje spremljene u svojem mozgu u riječi i rečenice (kao sadržatelje), pa ih onda slušatelj izvlači iz tih sadržatelja, dekodira i sprema u svojem mozgu. Gee upozorava na to da ovaj pogled isključuje svaku ulogu konteksta, kao i slušateljevu potrebu da popuni prazna mjesta u komunikaciji, odnosno osmisli ono što je ostalo neizrečeno, te ističe da taj pogled zanemaruje svaku ulogu jezika osim one komunikacijske. Alternativni pogled koji autor predlaže je „građenje i dizajniranje“: građenje jezičnih struktura on povezuje sa sastavljanjem automobila i mnogim različitim izborima koji se u tom postupku nameću. Gramatika nekog jezika pruža niz pravila o sastavljanju jezičnih struktura, ali je mnogo toga prepušteno izboru. Svaki govornik bira, primjerice, strukturu rečenica i fraza uključenih u rečenicu, te riječi (formalne ili neformalne, itd.). Izbor je ono što Gee naziva dizajnom: različiti izbori određuju različita značenja. Usto, neka su značenja određena samo kontekstom, a ne onim što je rečeno. Primjerice, dvije osobe mogu jednu te istu treću osobu nazvati „terroristom kukavicom“ i „hrabrim borcem za slobodu“. Rečenice „Ne jedem govedinu“ i „Ne jedem krave“ ne odražavaju samo odnos između različitih tipova imenica (nebrojivih i brojivih), već i različitu konstrukciju značenja: riječ *krava* upućuje na to da se jede ono što je jednom bilo živo, dok riječ *govedina* to izravno ne čini.

I sljedeća tri oruđa povezana su s izborom. S gramatičkim ekskursom o leksiku povezano je istoimeno oruđe. Ono upućuje na to da kod svakog analiziranog diskursa treba reflektirati o izboru riječi, njihovu podrijetlu, promatrati kako izbor riječi određuje, primjerice, registar, te kako riječi sudjeluju u ostvarivanju komunikacijskih ciljeva. Oruđe *zašto ovako, a ne onako* svojevrsna je varijacija

dvaju već spomenutih oruđa (popunjavanje; djelovanje, a ne samo govorenje). Ono upućuje na relevantnost gramatičkih izbora: zašto je odabran neki konkretan način da se nešto izrazi, a ne neki drugi. Oruđe *integracija* poziva na promatranje rečeničnih struktura, te, primjerice, na važnost odnosa koordinacije i subordinacije u analizi diskursa. Peto oruđe upozorava na važnost topika i teme: zbog čega je napravljen određen izbor.

Podtema *stanza* raspravlja o organizaciji komponenti vezanih uz jedan događaj s jedinstvom mjesta i vremena, dakle, o manjim tematskim jedinicama u okviru nekog narativa. Istoimeno oruđe upućuje na to da je u svakom duljem diskursu važno identificirati manje cjeline te promotriti kako se one uklapaju u veće blokove obavijesti. Te cjeline pomažu kod organizacije tumačenja materijala te u prikazu same interpretacije.

Treći i najdulji dio knjige, *Building Things in the World* (str. 84-148), uvodi čak deset oruđa; dva su povezana s gramatičkim ekskursima u ovome poglavlju (kohezija; tok i ulančavanje topika).

Prvo oruđe u fokusu je *refleksivni kontekst*. U prvim dvama dijelovima knjige bilo je dosta govora o kontekstu, ali je on bio shvaćen kao nešto dano, svojevrsna „scena“ za diskurs. Sada se ta pojednostavljena slika ispravlja tvrdnjom da kontekst nije dan, da se on stvara i oblikuje onim što je rečeno i načinom na koji je rečeno. S jedne strane govornik prilagođuje svoj iskaz kontekstu, a s druge strane on time stvara kontekst. Iako izgleda da scene, poput određenih tipova sastanaka, institucija i sl., postoje neovisno o jezičnim aktivnostima jer se doživljavaju kao rutine, neosporno je da su ih stvorile upravo jezične aktivnosti, te da se one, opet kroz jezične aktivnosti, mijenjaju i restrukturiraju. Oruđe *refleksivni kontekst* poziva analitičara na aktivno razmišljanje o tome kako analizirani materijal stvara kontekst: da li govornik samo reproducira postojeći kontekst, ili ga mijenja, i kako? Sljedećih je sedam oruđa povezano sa sedam područja stvarnosti koja stvaraju svi pisani i usmeni diskursi: to su važnost, aktivnosti, identiteti, odnosi, politika (u smislu distribucije „socijalnih dobara“ – bilo čega onoga što neka grupa ili društvo smatra vrijednim), poveznice, sustav znakova i znanja. Prvo oruđe (*stvaranje važnosti*) odnosi se na jezične postupke kojima se gramatičkim sredstvima određenim fenomenima pripisuje ili oduzima važnost, koju oni sami po sebi nemaju. Uvodeći oruđe *stvaranje aktivnosti*, Gee razgraničava pojam radnje i aktivnosti (odnosno praksi): kada je fokus na činjenju u određenom trenutku i na određenom mjestu, u pitanju je radnja, dok aktivnost implicira slijed radnji koji prati neke društvene, institucionalne i kulturalne norme. U svakom komunikacijskom činu izgrađuju se aktivnosti koje podupiru određene društvene grupe, a ovo oruđe upućuje na analizu toga aspekta. Oruđe *izgrađivanje identiteta* poziva na analizu tipa identiteta koji govornik u nekom komunikacij-

skom činu izgrađuje, ili nastoji da drugi prepoznaju, te na analizu tipa identiteta koji govornik simultano pripisuje drugima. Oruđe *stvaranje odnosa* upućuje na važnost riječi i gramatičkih sredstava u komunikaciji, onih sredstava koja služe izgradnji odnosa među pojedincima, grupama i institucijama. Oruđe *izgradnja politike* upućuje na važnost jezičnih sredstava u komunikacijskim činovima skupina i pojedinaca kada oni izražavaju stavove o raspodjeli „socijalnih dobara“ u društvu, dok oruđe *stvaranje veza* ističe važnost riječi i gramatike u izgradnji veza među stvarima i pojavama, ili pak u ignoriranju tih veza.

Gramatički ekskurs o koheziji i povezano oruđe *kohezija* upućuje na tip i ulogu sredstava koja stvaraju koheziju nekog teksta ili iskaza: primjerice, zamjenica, elipse, leksičkih sredstava kohezije, te veznika i vezničkih sredstava. Nakon identifikacije sredstava, važno je pitati se zašto su ona upotrijebljena, odnosno što govornik njima pokušava postići. Sljedeće oruđe, *izgradnja sustava znakova i znanja*, u vezi je s oruđem izgradnje politike jer je ovladavanje znakovnim sustavima i sustavima znanja socijalno dobro. Ono upućuje na važnost jezika, registra ili izbora riječi u stvaranju slike o nekom sustavu kao privilegiranom, dok oruđe *tijek i ulančavanje topika* upućuje na važnost informacijske strukture rečenice.

Svako oruđe u ovom dijelu popraćeno je objašnjenjem i primjerima (transkriptom monologa, dijaloga ili pak odlomcima tekstova) s popratnim pitanjima.

Četvrti i posljednji dio knjige uvodi pet novih oruđa: *situacijsko značenje, socijalni jezici, intertekstualnost, tipična realnost, diskurs s velikim D*. Prvo nas oruđe upućuje na to koliko nam rječničke definicije značenja *ne* mogu pomoći u stvarnim kontekstima. Jedan od primjera za rad s ovim oruđem uključuje upotrebu prividno transparentne riječi *democracy* u nekoliko različitih konteksta. Oruđe *socijalni jezici* upućuje na to kako se rabe različiti jezični varijeteti u provedbi aktivnosti i praksi, koja im je uloga, te koji su im učinci. Oruđe *intertekstualnost* upućuje na važnost koju otkrivanje citiranja, upućivanja i aludiranja može imati u analizi diskursa, te na različite stupnjeve u kojima se glasovi i stilovi u nekom tekstu mogu miješati. Oruđe *tipična realnost* problematizira ono što Gee zove *a figured world*, a to je pojednostavljena slika svijeta koja uključuje predodžbu o tome kako stvari u svijetu tipično ili „normalno“ funkcioniraju. Ovo oruđe upućuje, među ostalim, na to kako se drugi u diskursu mogu diskriminirati jer se ne uklapaju u predodžbu o tipičnome i normalnome. Rasprava o posljednjem oruđu naznačuje da ono sistematizira mnogo već rečenog: ono što Gee u ovom kontekstu naziva *Discourse*, u mnogo slučajeva bi zapravo bio identitet, što postaje eksplicitno u definiciji samog oruđa - u svakom komunikacijskom činu potrebno je koncentrirati se na upotrebu jezika promatrajući je zajedno s mnogim drugim čimbenicima: primjerice, ponašanjem, odjećom, te na

činom interakcije sudionika. Čak i kada nam je dostupan samo tekst, treba pokušati ići izvan njegovih granica pitajući se o identitetu, odnosno tipu osobe koju govornik predstavlja ili nastoji predstaviti, nadalje, o vrijednostima, vjerovanjima, tehnologijama, i drugim parametrima relevantnima za određeni tip jezika u određenom diskursu.

U zaključku knjizi donosi se nekoliko principa koji podupiru ono što autor naziva valjanošću diskursne analize (a valjanost je podložna revidiranju u vremenu, te ju je moguće i stupnjevati). Pod pretpostavkom da je analizu vodilo 27 pitanja povezanih s predstavljenim oruđima, valjanost (ili održivost) diskursne analize podupiru odgovori na postavljena pitanja kada su međusobno u skladu i kada su uvjerljivi. Nadalje, valjanosti pridonosi činjenica da te odgovore prihvaćaju „govornici relevantnih socijalnih jezika“, te da ih podupiru istraživanja na drugim poljima. Primjenjivost analize na sličan materijal također je potvrda valjanosti, kao i mogućnost da se na temelju analize predvide neke slične situacije. Kao posljednji princip, autor ističe da valjanost analize povećava njezina što intenzivnija povezanost s konkretnim jezičnim detaljima. Zaključni dio ove knjige sugerira da je u analizi diskursa potrebno primijeniti svih 27 koraka, odnosno oruđa, što je u manjem neskladu s onim što su naznačivali prethodni dijelovi knjige. Naime, nisu sva pitanja relevantna za svaki mogući tip diskursa.

Dodatak I, *Discourse Analysis for Images and Multimodal Texts* (str. 187-193), nešto kasnije nego što bi bilo optimalno, uvodi jednu važnu temu: kako pristupiti analizi multimodalnih „tekstova“, odnosno značenjskih cjelina koje kombiniraju tekst sa slikovnim i drugim semiotičkim materijalom. Autor upućuje na to da se njegova oruđa mogu primijeniti i na multimodalne tekstove, te to potkrepljuje nekim vrlo sažetim napomenama. Na samom početku ovog kratkog dodatka, autor opravdava mjesto i vrijeme pristupa ovoj temi napomenom da je knjiga primarno o jeziku. Ipak, šteta je što Gee svoju metodologiju iz drugih dijelova knjige nije primijenio i na ovaj dio dodajući konkretan primjer multimodalnog teksta, te na njemu ilustrirao primjenu nekih oruđa.¹

Ono što će nekim čitateljima nedostajati u knjizi jest opširnija razrada određenih kategorija, primjerice, uloge metafora u diskursu, ili pak nekih drugih kategorija iznimno važnih u analizi političkog diskursa, primjerice legitimizacije (ovu je kategoriju, kao i mnoge druge krucijalne u analizi političkog diskursa, odlično predstavio Chilton 2004). Ipak, ova knjiga sadrži cijeli spektar tema relevantnih za diskursnu analizu, a nerealno bi bilo očekivati da se svakoj od njih pokloni takva pozornost kakvu bi tema u nekom drugom kontekstu zasluživala.

¹ Multimodalnu analizu diskursa inače je pristupačno obradio Machin (2007) oslanjajući se na radove Guntera Kressa i Thea van Leeuwena (1996; 2001). Dosege multimodalne analize, ilustriraju, primjerice, prilozi časopisu *Visual Communication*.

Kao što je navedeno na početku, način izlaganja u ovoj knjizi i njezina struktura iznimno su razumljivi i logični. Ima mnogo uvoda u analizu diskursa, ali rijetko koji od njih pokušava dovoljno zorno pokazati kako se zapravo pristupa analizi i koje bi korake u njoj trebalo slijediti. To je Gee u ovoj knjizi vrlo uspješno učinio. Knjiga je stoga vrlo vrijedan priručnik svima koji se žele, izbliza i vrlo konkretno, uputiti u analizu diskursa.

Literatura

- Chilton, Paul (2004). *Analysing Political Discourse. Theory and Practice*. London: Routledge.
- Gee, James Paul (2011). *An Introduction to Discourse Analysis: Theory and Method*. Third edition. London: Routledge.
- Kress, Gunter, Theo van Leeuwen (1996). *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.
- Kress, Gunter, Theo van Leeuwen (2001). *Multimodal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. Oxford: Hodder Arnold.
- Machin, David (2007). *Introduction to Multimodal Analysis*. Bloomsbury Academic: London – New York.